

Az irodalomelmélet mint irodalomelmélet

JONATHAN CULLER: *IRODALOMELMÉLET*, FORD. FÜZI PÉTER, PIKÓ ANDRÁS GÁSPÁR

Az Oxford UP nagy presztízsű és figyelemre méltó példányszámokat felmutató *Very Short Introductions* sorozata több mint két évtizede jelentet meg olyan, valóban rövid, egyezményesen az adott tárgy legjelesebbjei között számon tartott szakértők által jegyzett kiadványokat, amelyek a – rendkívül tágan felfogott – kultúra- és társadalomtudományokban [olykor ezek keretein túlra is kitekintve] hivatottak eligazítani a nem feltétlenül szakértő olvasóközönséget, oly módon, hogy az egy-egy tudományterület (vagy éppen jelenség, életmű kutatásának) aktuális helyzetét bemutató, ugyanakkor kiegyensúlyozott áttekintésre vállalkozó kötetek a szakma vagy az egyetemi képzés számára is sztenderd orientációként szolgáljanak. Az immár 700 fölötti címnél tartó sorozatnak, amelyben Nelson Mandelának szentelt bevezetés éppúgy található, mint Martin Heideggernek, a katolicizmusnak, a samurájoknak vagy éppen a tengerbiológiának, rögtön a negyedik és állítólag a legsikeresebbek közé tartozó darabja az irodalomelméletet tárgyalta. Jonathan Culler munkája, amely tavaly jelent meg [tízet meghaladó számú fordítást követően] magyarul is, de amely a hazai közönség e tárgykör iránt fogékony része számára alighanem eddig sem volt ismeretlen, nem tekinthető teljesen kortárs összegzésnek, hiszen első változata 1997-ben látott napvilágot. Ezt 2011-ben követte egy második, némileg bővített és bibliográfiai frissítésben részesült kiadás – ezen alapul Füzi Péter és Pikó András Gáspár többnyire jól megoldott, jól olvasható, például a nyelvhez kötött példák helyettesítése során rendre szellemes megoldásokkal élő fordítása. Ilyenkor természetesen felmerül a megkésettiségre vonatkozó kérdés: valóban a legaktuálisabb bevezetés kerül-e az olvasó elé ezzel a kötettel? A válasz egyszerre igen és nem, méghozzá egyazon okból. Nem, hiszen a kötet lezárása óta eltelt időben a hasonló összegző kiadványokon is nyomott hagyott a szakterület ún. kultúratudományos fordulata, olyan formában is, hogy – noha továbbra is jelennek meg irodalomelméletinek nevezett kézikönyvek – az ilyen típusú eligazító munkák immár inkább a kultúra- [és/vagy média]tudományok tágabb és másféle módon rendezett keretei között dolgozzák fel a kézikönyvi összegzésre méltónak szánt teóriákat, problémaköröket, jelenségeket, módszertanokat. Sőt páréves ritmusban látnak napvilágot különféle megfogalmazású és eltérő magyarázatokra alapozott ítéletek az 1960-as évektől diadalútjára induló, ám immár „halkan búcsúzó” [Hans Ulrich Gumbrecht] elmélet „haláláról” [Galina Tihanov] vagy általában az elmélet számára konstitutív „kritikai szellem” kimerüléséről [Bruno Latour]. Culler, mint az lentebb szóba kerül még, maga is érinti a kulturális fordulat bizonyos következményeit [hiszen ezek már a 1990-es évtizedben is átláthatóak voltak], mint ahogy – másutt, legutóbb például Smid Róbert *1749.hu*-n megjelent kitérő interjújában is – feltűnően sok, bár különösebb aggályt nem mutató szót szentel az „elmélet” [hogy ez pontosan mit takar, arról meggyőző, alább szintén érintendő okfejtéseket nyújt a kötet] halálát kinyilvánító különféle diagnózisoknak. Éppen emiatt a fenti kérdésre adott válasz

ugyanúgy lehet igen is: a kötet eredeti megjelenése óta, noha az elméleti diskurzus produktivitása aligha hagyott alább, nemigen állt elő olyan fejlemény, amely az itt használt, szűkebb értelemben vett irodalomelméletre olyan hatást gyakorolt volna, hogy az idejétműlttá tenné Culler bevezetését.

A magyar könyvpiacra ráadásul jó ideje hiányzik egy olyan kötet, amely igazán használható formátumban, olvasóbarát terjedelemben és, ami ennél fontosabb, olyan feldolgozásban tekintené át ezt a területet, amelyre nyugodtan lehet hagyatkozni. Az utóbbi évek hazai kezdeményezései, kézikönyvi igényű összefoglalásai [pl.: *Média- és kultúratudomány*, szerk. Kricsfalusi Beatrix et al., 2018; Horváth Márk – Lovász Ádám – Nemes Z. Márió, *A poszthumanizmus változatai*, 2019] szintén nem a klasszikus irodalomelmélet rendszerezésére vállalkoztak, hiszen azok a fejlemények, amelyek a koncepciójukat meghatározták, a Culler-féle kötetben felvázolt irodalomelmélet keretei között inkább csak kitekintésszerűen jutnak szerephez. A magyar nyelven hozzáférhető klasszikusabb irodalomelméleti összefoglalások, különféle [elavulási, megbízhatósági, illetve -hatatlansági vagy szerkezeti-felépítési] okokból jóval kevésbé hasznosíthatóak az általános szakmai tájékozódás céljából és különösen az egyetemi képzés terén, az ún. művelt olvasóközönségről nem is beszélve. Culler, mint azt egyéb munkái is tanúsítják, pontosan azokkal az értekezői erényekkel rendelkezik, amelyek a *Very Short Introductions* koncepciójában ideális szerzővé teszik. Nagy tudású, több irodalmi kultúrában járatos szerző, akinek munkásságából egyáltalán nem hiányoznak az eredeti, a szakma tág tartományaira nagy hatást gyakorló kezdeményezések [pl. a szemiotika vagy a líraelmélet terén; leginkább talán az *Aposztrophé* című, első változatában 1977-ben publikált írására lehetne hivatkozni], továbbá jól tud írni, és – mint azt ebben a kötetében is demonstrálja, elsősorban a legkülönbözőbb összefüggésekben például elővett, kétsoros Frost-költemény ismételt mozgósításai során – nagyon érzékeny és szellemes szövegértelmező. Mindemellett azonban munkásságának meghatározó tartományát az olyan típusú összegző, monografikus munkák alkotják, amelyekben azzal a feladattal birkózik meg, hogy összetett, nehezen felfejthető diskurzusokat vagy művészeti jelenségeket tegyen világosan elrendezetté és megérthetővé, úgy, hogy ezenközben sehol sem kell engednie az egyszerűsítés vagy a vázlatosítás kísértésének. Ezt a rendkívüli képességét demonstrálta a szerzői életműveknek [Flaubert, Ferdinand de Saussure, Roland Barthes] és elméleti diskurzusoknak [a strukturalista poétikáknak, illetve a – magyarul is olvasható – dekonstrukciónak szentelt] monográfiákban vagy éppen a 2015-ös, nagyszabású líraelméleti összegzésében [*Theory of the Lyric*]. Az *Irodalomelméletben* ezek az erények elsősorban annak szolgálatába állnak, hogy egy olyan értekezői modort alakítson ki, amely az olyan olvasót is megszólítja, aki adott esetben nagyon minimális előismeretekkel, előzetes olvasmányokkal bír ezen a területen. Culler ebben nagyon jó: alkalmazkodva a sorozat koncepciójához, elképesztő helytakarékossgal adagolja a szükséges háttértudást azokhoz a fogalmakhoz, amelyeket részletesebben tárgyalni nincs tere, de amelyek nélkülözhetetlenek az adott kérdéskör megvilágításához, és nagyon jó érzékkel emeli ki azokat a történeti tudnivalókat, amelyek például bizonyos műfajelméleti kérdésekben eligazítanak, vagy azokat a fogódzókat, amelyek segítségével a narratológia terén járatlan (vagy a vonatkozó terminológia sűrűjében régen elveszett) olvasó maga előtt láthatja az elbeszélés legfontosabb strukturális tényezőit. Ennyi ismeretet ilyen rövid terjedelemben ennyire

csékély előzetes jártasságot előfeltételezve úgy összegezni, hogy közben szinte sehol sem kell torzító leegyszerűsítéshez folyamodni, valójában egészen rendkívüli teljesítmény – aki gyanútlanabb vagy optimistább e tekintetben, próbálja ki maga.

A kötet hazai fogadtatását vagy beágyazódását tekintve szerencsésnek mondható, hogy nem ismeretlen szerzőről van szó. A magyarul 1997-ben megjelent, fentebb említett *Dekonstrukció* című könyve gyakori vendége a különféle olvasmányjegyzékeknek, hazai irodalomtudósok rendszeresen hivatkoznak számos egyéb tanulmányára is. Talán az is elképzelhető, hogy az *Aposztrophé*-hivatkozások lakosságárányos, egy főre jutó száma az egész világot tekintve Magyarországon a legmagasabb. Sőt talán az is szerencsés, bár megeshet, hogy ebben a megállapításában a recenzenst bizonyos elfogultság is vezérli, hogy ezt az irodalomelméleti összefoglalást egy olyan szerző perspektívája szervezi, aki [többek közt a Paul de Manról nyújtott legjobb magyarázatok előállítójaként] leginkább a dekonstrukcióhoz [vagyis: a textualitás és az olvasás fogalmaira koncentráló irodalomelméletek legkifinomultabb, ebben a tekintetben nem meghaladott változatához] kötődik, ugyanakkor nem a dogmatikus, iskolai odatartozás formájában, ráadásul ezt a perspektívát nagymértékben meghatározza Culler alapos jártassága az európai strukturalizmus diskurzusaiban. Összességében tehát nagy gyarapodást, lényegében hiánypótlást jelent a kötet megjelenése a magyar nyelvű elméleti irodalomban, mindekelőtt a – többi területhez hasonlóan – óra- és kreditszám tekintetében megcsappant egyetemi irodalomelméleti képzés számára. Egy, a közbeszédben népszerű, kissé idióta formulát alkalmazva a következő ajánlással lehetne bevezetni ezt a bevezetést a hazai egyetemek irodalmi képzéseibe: kedves Hallgatók, ha a tanulmányaik során [némiképp ugyan elítélhető módon] csak egyetlenegy könyvet terveznek teljes terjedelmében elolvasni az irodalom elméletéről, ez legyen az!

A kötet recepciójában rendre kiemelték és pozitívan értékelték Culler azon, saját maga által is hangsúlyozott – amúgy nem teljesen példátlan – döntését, hogy a szokványos rendszerezést elhagyva nem a különböző elméleti iskolák történeti egymásutánjában vázolja fel a tárgyát, hanem olyan nagy témák és kérdéscsoportok szerint, amelyek – minthogy az „iskolák” többségének ezekről megvolt a maga álláspontja – alkalmat teremtenek az eltérő közelítésmódok ütköztetésére, viták bemutatására is. Magával az „elmélettel”, az irodalomfogalommal, illetve az irodalomtudomány [és a kultúratudományok] mibenlétével kezdődik a kötet, ezek foglalják el az első három fejezetet. Ezt követően a jelentés és az interpretáció, a költészet [és retorika és poétika], a narrativitás, a performativitás, majd az identitás és a szubjektivitás fogalmai kerülnek a középpontba, a záró [és az első kiadásban még nem szereplő, kicsit heterogén] fejezet az „etika és esztétika” újabb fejleményeit tekintti át. Ilyenkor persze legalább annyira beszédes, hogy mi az, ami kimaradt, ami nem kap külön fejezetet. Pusztán a tartalomjegyzékre pillantva feltűnő lehetne az irodalom pszichológiai és társadalmi vonatkozásainak hiánya, ezek azonban – elsősorban a pszichoanalízis és a marxizmus – végig a legfontosabb hivatkozási pontok közé tartoznak Culler okfejtésében. Culler munkásságának súlypontjait tekintve talán meglepő, hogy – ellentétben az ehhez a kötethez nagyban kapcsolódó, ám kevésbé népszerűsítő célzatú *The Literary in Theory* című 2007-es könyvével – nem kap külön fejezetet a szöveg vagy a jel kategóriája, de ezekről is esik szó különböző pontokon. Megint csak ellentétben a nevezett, későbbi könyvvel, ebből az áttekintésből kimarad a komparatiztika vagy

a világirodalom fogalma, ezek persze nem is feltétlenül elhagyhatatlan elemei egy ilyen típusú bevezetésnek. Két hiány tűnik igazán beszédesnek. Egyfelől a medialitás. A technikai médiumokra és ezeknek az irodalmi kommunikációra gyakorolt lehetséges hatására tett szórványos utalásokon túl az irodalom médiatörténeti és -elméleti közelítése nem kerül elő, úgy tűnik, ez az ezredforduló körül – amikor például hasonló célkitűzésű német kézikönyvekből már ritkán hiányzott – angolszász környezetben nem mutatkozott nélkülözhetetlenek. A másik: noha nagyon fontos szerepet kap és sokszor igen megvilágító is a történeti szempont [pl. a műfaji hierarchiák alakulásáé a narrativitás kérdéseit tárgyaló fejezetben, többek közt a regény felemelkedése és ennek következményei kapcsán, vagy ott, ahol az irodalomfogalomról esik szó – mindig meglepő belegendolni, mennyire fiatal kategória ez], de az irodalomtörténet mint elméleti probléma lényegében nincs jelen a kötetben. Ez aligha magyarázható azzal a kétes, bár a praxisban a mai napig meghatározó felosztással, amely a kettő – „elmélet” és „történet” – szembeállításában ismeri fel a szakterület legalapvetőbb tagolását, sőt valamiféle munkamegosztást is, ami alapot szolgáltat arra, hogy az irodalomtörténeti öndefiníció felmentést nyújtson elméleti kérdésekkel való szembesülés alól. Úgy tűnik inkább, hogy az irodalomtörténet körüli elméleti diskurzus (talán az „új historizmustól” eltekintve) nem képezi részét, legalábbis nem jut meghatározó szerephez az „elmélet” azon tartományaiban, melyeket a könyv *Irodalomelmélet* cím alatt összefoglal.

Ez rögtön továbbvezet ahhoz a részben banális kérdéshez, hogy mi is az „elmélet”, legalábbis ekkor, az ezredforduló környékén nézve. A kérdés abban az értelemben banális, hogy a fogalom körvonalazásának vagy szabatos definiálásának nehézségei valójában nem gátolják a helyes vagy konszenzuális alkalmazását. Az 1960-as évek posztstrukturalista fordulata nyomán elég hamar kialakult egy szinte közmegegyezésszerű vagy implicit tudáson alapuló gyakorlat, amely az *elmélet* címkét annak ellenére tudta viszonylagos magabiztossággal alkalmazni, hogy a pontos jelentését megadta volna. Az irodalomelmélet fogalma ismeretesen nagyon sok olyan diskurzust magába foglalt, amelynek nem vagy csak alkalmanként volt érdekeltisége irodalmi szövegek tárgyá tételében, ilyesmire Culler jónéhány példát hoz. Amikor például magát az elméletfogalmat tárgyalja, elsőként Michel Foucault *A szexualitás története* című művének egy részletén zajlik a demonstráció. Az „elmélet” legfontosabb forrásai és inspirációi sokszor nem irodalomtudományos diskurzusok. Másfelől létezik jónéhány elméleti közelítés az irodalomhoz [esetleges példaként a lehetséges világok elméletére, egyes analitikus nyelvfilozófiai közelítésekre vagy bizonyos drámaelméletekre lehetne hivatkozni], amelyek ritkán tartoznak az *elmélet* által jelölt diskurzusok körébe. A nyelvi sajátosságok sem elhanyagolhatók: aki például a magyar irodalomtudomány intézményrendszerén belül *elméletet* mond, jó eséllyel számolhat azzal, hogy kollégái értik, miféle diskurzusokra céloz, de zavarba jöhet, amikor tágabb közönségnek kell elmagyaráznia, miért része az irodalomelméletnek a marxizmus, a pszichoanalízis vagy a queer teóriák. Az amerikai *critical theory* talán a legjobban működő címke, de például német fülnek máris félrevezethető lehet, a *Kritische Theorie*-nak ugyanis nincs sok vagy közvetlen köze ahhoz, amit *Literaturtheorie*-nek neveznek, hiszen foglalt valami másra. Culler mindenesetre rendkívül praktikus és meggyőzően jár el a fogalom meghatározás terén. Az *elmélet* szó köznapi használatának példáiból kiindulva jut el kanonikus posztstrukturalista szerzők [az említett Foucault, illetve Jacques

Derrida) argumentációs stílusainak sajátosságaihoz, és végül négy jellemzőt határol körül: az elmélet 1. interdiszciplináris, 2. elemző és spekulatív, 3. „a józan ész és a természetesen vett elgondolások kritikája”, végül 4. reflexív. Ebből tulajdonképpen a 3. pont lesz a legfontosabb, amely persze bizonyos értelemben magában foglalja a másik hármat is. Foucault „arra bátorít, hogy gyanakodjunk minden természetessel, készként kapottal szemben”. Elmélet tehát ott keletkezik, ahol egy adott diskurzus analitikus és reflexív módon felülvizsgálja azokat a beidegződéseket, intézményeket és gyakorlatokat, amelyek a jelentésképzést vagy a tapasztalat létrejöttét meghatározzák. Arra a kérdésre, hogy minek az elmélete az elmélet, kicsit később azt a – vállaltan körülbelüli – választ adja, hogy „jelentésképző gyakorlatoknak”, „a tapasztalat létrejöttének és ábrázolásának”, illetve „a humán tárgyak mibenlétének” az elmélete. Ez, hozzágondolva az elméletnek tulajdonított kritikai és reflexív potenciált, nem áll áthidalhatatlan távolságban de Man több mint húsz évvel korábbi, jóval szigorúbb megfogalmazásától: „Irodalomelmélet akkor születik, amikor az irodalmi szövegek megközelítése többé nem nem-nyelvi – azaz történeti és esztétikai – megfontolásokra épül, vagy kevésbé durván fogalmazva, amikor a vita tárgya többé nem az értelem, illetve az érték, hanem ezek létrehozásának és befogadásának modalitásai, melyek megelőzik a mindenkori tényleges megjelenésformát – feltételezve, hogy a megjelenés módozatai kellően problematikusak ahhoz, hogy a kritikai vizsgálódáshoz önálló tudományág váljon szükségessé, mely azok lehetőségét és státuszát veszi fontolóra.” Culler azonban más irányban vezet tovább a következtetéseit: arra hívja fel a figyelmet, hogy így nézve az elmélet tárgya nem más, mint a lehető legtágabb értelemben felfogott *kultúra* [ezt de Man mondata nemigen implikálja]. Mi több, innen indul a kötetben a kultúratudományos fordulat tárgyalása, ahol Culler egyenesen arra jut, hogy a kultúratudományok a gyakorlati közelítést jelentik mindahhoz, aminek az elméletét „az elmélet” adja meg: „*A kultúratudományok a gyakorlata annak, aminek az elméletét röviden elméletnek hívjuk*”.

Az így előálló, kissé banális oppozíciót (gyakorlat/elmélet) nem különösebben reflektálja [ami persze nem kedvező az „elméletnek” – volt-e valaha olyan képzés vagy tanfolyam, amelynek résztvevői nem várták epedezve, hogy az elméleti részen túljutva elérkezzenek a gyakorlathoz? lehet-e például elméletben főzni?], ugyanakkor alkalmat teremt arra, hogy bizonyos párhuzamosságok váljanak felismerhetővé az irodalomelmélet kibontakozása és fogadtatása, valamint a kultúratudományok felemelkedése között. [Megjegyzendő, hogy ez utóbbiak tárgyalása során sokszor elsikkadó, ám markáns különbséget tesz az angolszász nyelvterületen belül, joggal világitva rá lényeges eltérésekre a brit és az amerikai kulturális feltételrendszer között.] Ami a kultúratudományokat illeti, Culler viszonylag óvatos számvetése elsősorban, úgy tűnik, azt a stratégiát választja, hogy megpróbálja ezeket integrálni az elmélet keretei közé – vagyis úgy állítja be az 1990-es évtized fejleményeit, mint az elmélet alakulásának szerves következményeit. Itt talán érdemes megemlíteni, hogy egy olyan teoretikus háttérrel rendelkező szerző, mint Culler, nyilvánvalóan nem fogja tudni igenelni a kultúratudományok programjának minden elemét, még akkor sem, ha a munkásságában található éppenséggel olyan [szemiológiai alapú] kezdeményezések az 1980-as évek elejéről, amelyek *avant la lettre* kultúratudományosnak nevezhetők: írt tanulmányokat például a szemét elméletéről vagy a turizmus szemióziséjáról [ez utóbbi magyarul is olvasható: *A turizmus szemiotikája = Túl a turistatekinteten*, szerk.

Bódi Jenő – Pusztai Bertalan, Gondolat, Budapest/Pécs/Szeged, 2012]. Visszafogott modalitásban ugyan, de nagyobb hangsúly kerül a kultúratudományos fordulat ma már Magyarországon is mindenfelé megfigyelhető, elkedvetlenítő hozadékaira, arra, hogy olyan módszertanoknak és attitűdöknek nyújtott új legitimációt, amelyek – az „elmélet” fentebb jellemzett funkciómeghatározása felől közelítve – inkább ortodoxnak mutatkoznak. Egyfelől párhuzamosság mutatkozik az elmélet azon sajátossága vonatkozásában, hogy az, mint ezt Culler többször kiemeli, reflexív természete okán egy elvileg és különösen gyakorlatilag lezárhatatlan diszkurzív tartományt dolgoz ki, amelyről művelői sohasem lehetnek biztosak abban, hogy teljesen átlátják (és amely „idegen területek nehéz olvasmányaira kárhoztat minket”; „Micsoda? Nem olvastad Lacant?!”) – ez kultúratudományos keretek között talán még radikálisabb kihívást jelenthet. Másfelől a kultúratudomány (mint „gyakorlat”) kikezdhet olyan előfeltételeket és módszertanokat, amelyek nélkül az elmélet nem művelhető. Tanulságos az az elhíresült példa, amelyet Culler egy 1992-es, *Cultural Studies* című gyűjtemény előszavából idéz: „noha a szoros olvasás-típusú szövegelemzés nem áll tiltás alatt a kultúratudományokban, használata nem elvárt”. Az is megjegyzendő, persze, hogy a vonatkozó fejezet a kultúratudományoknak jobbára olyan változataival vet csak számot (és ez többé-kevésbé megfigyelhető a performativitás fogalmának szentelt áttekintésben, továbbá magyarázza a medialitás jelenségkörének távolmaradását is), amelyek a kultúra szövegalapú modellálását előfeltételezik, magyarul azt, hogy a kultúra megnyilvánulásai átfordíthatók vagy modellálhatók a szemiotikus textualitás síkján. Ebből a szempontból jellegzetesnek mondható, hogy a kultúratudományok alapművének [közmegegyezés által aligha visszaigazoltan, bár éppenséggel nem képtelen módon] Barthes *Mitológiák* című művét teszi meg.

Mindemellett fontos megjegyezni, hogy – ez lesz talán a kötet olvasójának legmarkánsabb benyomása – Culler bemutatásában az elmélet, a *high theory* egyáltalán nem korlátozódik a *high culture* területére. Ezt sugallja a két remek műfajelméleti fejezet: mind a költészetnek (és poétikának, retorikának), mind a narrativitásnak szentelt áttekintés a vonatkozó nyelvi, formai, strukturális sajátosságok olyan tapasztalataiból indul ki, amelyek nem csak a kanonikus irodalomban szerezhetők meg a költőiség vagy a történetmondás mibenlétéről. Még nyomatékosabb ebben a tekintetben az irodalomfogalmat tárgyaló második fejezet, amely – a „mi az, hogy irodalom?” kérdés felől indulva – első lépéseit *Irodalmiság az irodalmon kívül* címen foglalja össze. Culler itt szellemes, irodalmon kívüli és irodalmi példák során mutatja be azt, hogy annak, hogy egy szöveg irodalomként váljék megtapasztalhatóvá, különféle kulturális és intézményes feltételei vannak egyrészt, viszont – és ez nagyon fontos – nem ragadható meg az egyszerű kontextualizmus premisszái szerint másrészt: „az »irodalom« nem csak egy keret, amibe belehelyezhetjük a nyelvet”, már csak azért sem, mert az elmélet éppen azzal szembesít, hogy a kontextus, miközben sok tekintetben mérvadónak mutatkozik, maga viszont határtalan. Sőt – mint azt a lökhárítókra ragasztott matricák szellemes példájának elemzésével megmutatja [„Atomot a bálnákra Jézusért!”], ami később különös párhuzamot nyer a Pound *In a Station of the Metro* című híres verséhez fűzött kommentárokban – még az önreflexivitás és az intertextualitás sem irodalomspecifikus vonás. Végső soron nemigen lehet többet mondani annál, hogy – és ez, jobban végiggondolva, valóban egészen teherbíró

definíció – az irodalom „egy beszédaktus vagy szövegesemény, és egy bizonyos fajta figyelmet vált ki”, ahol az lesz mérvadó, hogy ez a figyelem más természetű, mint az, amit más beszédaktusok generálnak. Azok a tényezők vagy attitűdök, amelyek ezt a fajta figyelmet jellemzik, beszédes módon egyáltalán nem állnak távol azoktól, amelyek az „elmélet” fogalmát megragadhatóvá tették: „az azonnali érthetőség igényének felfüggesztése”, „a kifejezési formák által sugallt mögöttes jelentések keresése”, valamint „a jelentésképzés és esztétikai örömszerzés módjaira kihelyezett figyelem”. Ez csupa olyasmi, ami mind az elmélet, mind az irodalom specifikumai között felsorolható. Az elmélet és az irodalmiság egymást kölcsönösen átjáró kategóriák lesznek. Culler bemutatásának nagyszerűsége többek közt abban áll, hogy nemigen ad muníciót az olyan olvasó gyanakvásának, aki az elméletet olyasvalamiként látja megbélyegezhetőnek és ignorálhatóknak, amit úgymond – a hazai kritikai köznyelv egy elterjedt, kissé idiotisztikus formuláját kölcsönvéve – „ráhúznak” az irodalomra. Ha ki nem is mondottan, de implicit módon amellet sorakoztat fel hatékony érveket, hogy az elmélet hatékonysága és attraktivitása nem kis mértékben abból ered, hogy – ha jól művelik – nem pusztán az irodalom tapasztalatainak rendezett tárházát állítja elő, hanem saját magában is feltárja az „irodalmit”, nem csak az irodalom *elmélete* (sőt: „nem az *irodalom* elmélete”), hanem *irodalomelmélet*. [*Tempevölgy*]

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN

Éthosz és praktikák között

FENYŐ D. GYÖRGY: *AZ IRODALOMTANÍTÁS MÓDSZERTANA. ÉTHOSZ ÉS PRAKTIKÁK, I–II.*

Már akkor hatással van az emberre Fenyő D. György Tea Kiadónál megjelent dupla kötete, amikor az összetartozó borítóképekre tekint, melyek az örök perspektívafüggettség igen találó allegóriáiként már azelőtt utalnak az irodalomra, mielőtt a címet rendesen elolvastuk volna. *Az irodalomtanítás módszertana* – e kötet cím tulajdonképpen *locus communis*, melynek kapcsán manapság divatos reakció az üres avittasság vagy a tartalmatlan elméletieskedés vádjával előhozakodni. A szerző ugyanakkor bölcsen felvállalja ezt a panelszerűségében is igen informatív címet, már csak azért is, mert egy az egyben erről szól a munkája. Ez a mű megírásra várt, hiszen eddig magyar földön nem született még ilyen átfogó, teljességre törekvő irodalom-szaktanometriai szintézis. Más címet nem is igen adhatott volna tehát a szerző (hiba lett volna), az alcím ugyanakkor szintén telitalálat. Nem csak azért, mert az *Éthosz és praktikák* már hangzásában is felszabadítóan oldja és egyéníti a cím kétségtelenül markáns ismerőségét, hanem mert valami egészen lényegi témabéli összefüggésre mutat rá. Fenyő a magyartanítást szakmai-mesterségbeli fogások együttesének tartja, mely az egyszerre kreatív és szakavatott, s nem melleleg elméletileg is felvértezett „mesterek” ügye [12.]. Mint fogalmaz: „Az irodalomtanításról tehát úgy beszélnek, mint amit a *tekhné* fogalmával lehet leírni: a mesterségről van szó mindvégig, eljárások és szempontok alapos, mély ismeretéről, a tárgy jó ismeretéről, és annak a tudásáról,